

PRAVO NA SLOBODAN PRISTUP INFORMACIJAMA U KNJIŽNICAMA U OKVIRIMA MEĐUNARODNIH DOKUMENATA: IZMEĐU JAVNOSTI I PRIVATNOSTI

Mr. sc. Anita Konjicija Kovač

Biblioteka Muzičke akademije Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
Library of Academy of Music in Sarajevo, University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
anita.konjicija-kovac@mas.unsa.ba

Sažetak

Pravo na slobodan pristup informacijama temeljno je ljudsko i demokratsko pravo građana garantirano međunarodnim dokumentima i zakonima pojedinih država. Na taj se način građanima daje mogućnost da dobiju uvid u podatke i dokumente koje imaju javne vlasti i državni organi te da budu obaviješteni o svim važnim pitanjima u društvu. I knjižnice kao "javne ustanove" sudjeluju u izgradnji i jačanju demokratskog društva osiguravajući svojim korisnicima slobodan i ravnopravan pristup informacijama i idejama, što je i jedna od osnovnih zadaća knjižničara i informacijskih stručnjaka. Knjižničarska udruženja, prvenstveno IFLA, u nizu dokumenata također ukazuju na važnost slobodnog i jednakog prava na pristup informacijama. No, knjižnična djelatnost u modernom društvu, kao dio informacijske politike razvijenih zemalja, mora slijediti dva načela: načelo javnosti i načelo zaštite privatnosti, tj. mora poštovati privatnost korisnika, a istovremeno omogućiti i slobodan protok podataka. U tom smislu, rad daje kratak osvrt na najznačajnije međunarodne dokumente o ljudskim pravima u kojima se garantira pravo na slobodu izražavanja i slobodan pristup informacijama te međunarodne dokumente uglavnom knjižničarskih udruženja koji u svojim tekstovima ukazuju na značaj slobodnog i jednakog pristupa informacijama za sve korisnike. Rad se na kraju kratko osvrće i na važnost zaštite prava na privatnost u knjižnicama kao neodvojivog dijela knjižnične djelatnosti u modernom društvu.

Cljučne riječi: sloboda izražavanja, pravo na slobodan pristup informacijama, međunarodni dokumenti, knjižnice, načelo javnosti, zaštita privatnosti

Uvodna razmatranja

Pravo na slobodan pristup informacijama demokratsko je pravo svih građana, regulirano međunarodnim dokumentima, kao i posebnim zakonima unutar pojedinih država; to je subjektivno političko pravo građana da dobiju uvid u podatke i dokumente koje imaju javne vlasti.¹ Pravo na pristup informacijama pripada svim građanima i znači obvezu svih javnih vlasti i državnih tijela da o svom djelovanju obavijeste građane točno, potpuno i pravovremeno.

Ideja o pravu na pristup informacijama jeste aktivna obveza države, pošto vlasti i državna tijela ne samo da trebaju dati uvid u podatke i dokumente odgovarajući na zahtjeve građana nego to podrazumijeva i

stalno širenje informacija o radu putem elektroničkih medija i publikacija, a informacija mora građanima biti dostupna na vrijeme, u prikladnom obliku, točna i potpuna.

Najznačajniji cilj koji se postiže jamčenjem prava na slobodu pristupa informacijama jeste da se građanima da "mogućnost da budu obaviješteni o svim važnim javnim pitanjima u društvu, čime se postiže i ostvarivanje prava na znanje (engl. *right to know*) te viša razina informiranosti građana za njihovo kritičko promišljanje u donošenju odgovornih životnih odluka" (Crnogorac 2016, 49).

Zakonski okvir prava na pristup informacijama povijesno započinje 1766. u Kraljevini Švedskoj kada je usvojen Zakon o slobodi informiranja (*Tryckfrihetsförordning*), čime je građanima priznato pravo na "pisanje i tisak", odnosno slobodu tiska. Kasnije je normativna regulacija proširena na ostatak Skan-

¹ Slobodan pristup informacijama od javnog značaja znači slobodan pristup službenim dokumentima nastalim tijekom rada tijela javne vlasti, poput: statuta, pravilnika, izvještaja, ugovora, odluka, rješenja, uredbi, izjava i sl.

dinavije, nakon toga na Sjedinjene Američke Države, Europu i ostatak svijeta (Tropina Godec 2009, 324).

Odredbе o slobodi izražavanja misli i mišljenja te slobodi govorenja, pisanja i tiskanja sadrži i jedan od najstarijih političkih dokumenata, a to je francuska *Deklaracija o slobodama i pravima čovjeka i građanina*² iz 1789. godine. Ova deklaracija uz osnovna prava čovjeka sadrži i popis građanskih prava i sloboda.

U drugoj polovini 20. stoljeća jedan od najutjecajnijih prava na pristup informacijama (u smislu zakona) onaj je iz SAD-a (*Freedom of information act*,³ poznat pod kraticom FOIA) usvojen 1966. godine i upravo je mnogim zemljama poslužio kao uzor za izradu vlastitih zakona. Kako naglašava autorica Tropina Godec (2009, 324), trebalo je da prođe 27 godina prije nego je Europa 1993. donijela Odluku o pravu na pristup informacijama, a 1997. je Amsterdamskim sporazumom⁴ dala javnosti pristup i dokumentima Europskog parlamenta, Vijeća Europe i Europskih komisija. Po uzoru na SAD ovakvo zakonodavstvo su usvojile i Francuska, Kanada i Australija, a kasnije to čine i mnoge tranzicijske zemlje. Moglo bi se reći da je u središtu 'modela' ovih zakonodavstava osiguranje zakonskog prava na slobodan pristup informacijama svim građanima, čime im se daje mogućnost da traže materijale koji su u posjedu javnih organa, a koji mogu biti definirani kao dokumenti, informacije ili zapisi. Svaki je građanin slobodan da podnese zahtjev za traženom informacijom (u određenom broju zemalja zahtjev mogu podnijeti i nedržavljeni) bilo kojem službeniku javnog organa (neki imaju posebne službenike za informiranje), vrlo često i anonimno. Određeni broj zemalja izuzima iz zakonodavstva o pristupu informacijama npr. sudsku i zakonodavnu vlast, sigurnosne i tajne službe. Neke države ipak primjenjuju zakon na svim nivoima vlasti, pa obuhvaćaju i nevladin sektor i kompanije u privatnom vlasništvu. Ono što je posebno važno, kako navodi Džihana (2006), jeste pripremiti i primijeniti zakon, aktivno ga javno zagovarati, upoznati građane sa zakonom i objašnjavati im njihova prava i mogućnosti te educirati odgovorne osobe zadužene za učešće u provođenju zakona i pristupu informacijama. U tom smislu od 2002. godine obilježava se i *Međunarodni*

*dan prava na pristup informacijama*⁵ s ciljem podizanja svijesti građana na međunarodnoj razini o pravu na pristup informacijama kojima raspolažu javne vlasti.

Cilj rada je dati kratki osvrt na najznačajnije međunarodne dokumente o ljudskim pravima kojima se garantira i u kojima se definira pravo na slobodu izražavanja i slobodan pristup informacijama te osvrt na značajnije dokumente o knjižnicama, uglavnom donesene od strane međunarodnih knjižničarskih udruženja, koja se također u svojim tekstovima bave slobodnim pristupom informacijama. S druge strane, imajući u vidu i pravo na privatnost u knjižnicama kao neizbježan segment knjižnične djelatnosti i modernog demokratskog društva, rad se na kraju kratko osvrće i na nekoliko međunarodnih dokumenata koji definiraju zaštitu osobnih podataka. U tom smislu, rad bi informacijskim stručnjacima mogao biti polazište za detaljnija istraživanja u području zakonskih regulativa o pravu na slobodan pristup informacijama.

O načelima 'slobode izražavanja' i 'slobodnog pristupa informacijama' u međunarodnim dokumentima

Godine 1946. Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila je jednu od svojih prvih rezolucija u kojoj je pravo na informaciju definirano kao *osnovno ljudsko pravo* i standard za sva ostala prava kojima su se UN posvetile. Tekst Člana 19 *Opće deklaracije o ljudskim pravima*, usvojene 10. prosinca 1948. godine, također je vrlo jasan: "Svatko ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja. To pravo uključuje pravo na slobodu mišljenja, bez tuđega ometanja, te pravo traženja, primanja i prenošenja obavijesti, bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice."⁶ Danas mnoge zemlje širom svijeta daju veliki značaj i pravnu snagu ovoj deklaraciji, jamčenjem prava na pristup informacijama u svojim ustavima i usvajanjem zakona koji daju praktični efekt ovom pravu, osiguravajući konkretne procese za njegovo ostvarivanje.

Drugi međunarodni dokumenti koji u svojim tekstovima definiraju pravo na slobodu izražavanja ili slobodu pristupa informacijama između ostalog su i *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima UN-a* (1966) koji u čl. 19, točka 2, kaže: "Svatko ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo obuhvaća slobodu traženja, primanja i širenja informacija i ideja svake vrste, usmeno, pismeno,

² Fr. *La Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen* jedan je od osnovnih dokumenata Francuske revolucije (1789–1799) koji određuje individualna i kolektivna prava naroda prema državi.

³ Više o FOIA-u na mrežnoj stranici: <https://www.foia.gov/>.

⁴ Amsterdamski sporazum potpisan je 1997. godine, na snagu je stupio 1. svibnja 1999. Donijet je kako bi se formirala efikasnija spoljna i bezbjedonosna politika koja će Europskoj uniji omogućiti da ima značajniju ulogu u međunarodnoj politici.

⁵ Međunarodni dan prava na pristup informacijama obilježava se svakog 28. rujna.

⁶ *Opća deklaracija o ljudskim pravima*. Dostupno na: http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/opca_deklaracija.pdf. i http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/081210_deklaracija_ljudska_prava.pdf.

tiskom ili umjetničkim oblikom, ili kojim drugim sredstvom prema svom osobnom izboru i bez obzira na granice.”⁷

I *Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*⁸ iz 1950. vrlo slično u članu 10, točka 1 navodi: “Svatko ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo obuhvaća slobodu mišljenja i slobodu primanja i širenja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice (...)”

Član 13, točka 1 *Američke konvencije o ljudskim pravima*⁹ iz 1969. naglašava da svatko ima pravo na mišljenje i izražavanje. To pravo obuhvaća slobodu građana da traže, primaju i šire informacije i ideje svih vrsta, bez obzira na granice, bilo usmeno, pismeno, tiskom, umjetničkim oblikom, ili kojim drugim medijem prema svom osobnom izboru.

Arhuška konvencija¹⁰ UN-a usvojena je 1998. s ciljem da ojača ulogu građana i organizacija civilnog društva vezano za pitanja koja se tiču zaštite okoliša. Ova konvencija obezbjeđuje pravo građana na informacije o okolišu koje se nalaze u posjedu tijela javnih organa; pravo građana da učestvuju u izradi planova, programa, politike i zakonodavstva koji mogu utjecati na okoliš te pravo građana na prigovor u slučaju da su im prava u vezi s pristupom informacijama ili javnim učešćem povrijeđena.

U suvremenom je društvu očigledan sve brži razvoj informacionih tehnologija i interneta i sve veće prisustvo elektronskih medija u svakodnevnom životu i radu, pa je Vijeće EU 2014. u Bruxellesu usvojilo *Smjernice o slobodi izražavanja online i offline* (sloboda izražavanja na internetu i van njega) u kojima se naglašava da pravo na slobodu izražavanja obuhvaća slobodu traženja i dobivanja informacija kao ključni element demokratskog društva jer “osigurati pristup informacijama važno je za promicanje pravde te se njegova ograničenja moraju strogo propisati u domaćem zakonodavstvu” (Crnogorac 2016).¹¹

⁷ *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*. Dostupno na: https://pravosudje.gov.hr/UserDocImages/dokumenti/Pravo%20na%20pristup%20informacijama/Zakon%20i%20ostali%20propisi/UN%20konvencije/Medunarodni_pakt_o_građanskim_i_političkim_pravima_HR.pdf. Prevela: Vedrana Spajić-Vrkaš

⁸ *Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*. Dostupno na: [https://www.zakon.hr/z/364/\(Europska\)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda](https://www.zakon.hr/z/364/(Europska)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda).

⁹ *American Convention on Human Rights*. Dostupno na: http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.htm.

¹⁰ Ova Konvencija usvojena je 25. lipnja 1998. u gradu Århus (Århus) u Danskoj na Četvrtoj ministarskoj konferenciji “Okoliš za Europu”. Stupila je na snagu 30. listopada 2001. Dostupno na: <https://aarhus.osce.org/sr/node/12>.

¹¹ Tekst *Smjernica* na engleskom jeziku dostupan na: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eu_human_rights_guidelines_on_freedom_of_expression_online_and_offline_en.pdf.

Još je nekoliko međunarodnih dokumenata koji u svojim tekstovima jasno govore o pravu na slobodan pristup informacijama, među kojima je i onaj koji je donio Ministarski komitet Vijeća Europe 1981. u vidu *Preporuka* zemljama članicama o pristupu informacijama u posjedu tijela javne vlasti u kojima se priznaje pravo svakog stanovnika, odnosno državljanina svake zemlje članice, da na zahtjev dobije informacije koje su u posjedu javnih organa. Vijeće ministara EU 2002. godine donosi i *Preporuku Rec o pristupu službenim dokumentima*.

Ostali dokumenti su Deklaracija Vijeća ministara Europskog vijeća o slobodi izražavanja i informiranja (1982), Atlantska deklaracija za unaprjeđenje prava na pristup informacijama (2008), Uredba o pristupu javnosti službenim dokumentima Europskog parlamenta, Vijeća i Europske komisije “koja postavlja standarde za pružanje javnih informacija i moguća ograničenja” (Crnogorac 2016, 55) te Direktive 2003/98/EZ i 2013/37/EU, među kojima se posebno ističe Europska konvencija o pristupu službenim dokumentima iz 2009. koja predstavlja i “prvi međunarodni dokument o pravu na pristup informacijama kao obavezujući pravni akt” (Crnogorac 2016, 54).¹²

Borbu za slobodu izražavanja i slobodu informiranja zastupa i međunarodno udruženje ARTICLE 19 koji u publikaciji *The Public’s Right To Know: Principles on Freedom of Information Legislation* (1999)¹³ donosi set principa za izradu zakona o slobodi pristupa informacijama naglašavajući da su informacije “kisik demokracije” i da navedeni principi mogu poslužiti kao standard u izradi državnih zakona o slobodi pristupa informacijama.

Ovaj kratki pregled nekolicine svjetskih i europskih dokumenata donesenih nakon Drugog svjetskog rata, a u čijoj se suštini nalaze načela ‘slobode izražavanja’ i ‘slobodnog pristupa informacijama’ prvenstveno kao temeljna ljudska prava, pokazuje istinsko obilježje modernog demokratskog društva kojemu je imperativ garancija svih ljudskih prava, među kojima i prava na informaciju.

Pravo na slobodan pristup informacijama u međunarodnim dokumentima knjižničarskih udruženja

Kao javne ustanove, knjižnice sudjeluju u izgradnji demokratskog društva, poštujući principe slobodnog pristupa informacijama i slobode izražavanja, koje se po Wade (2015) upravo i nalaze u srži knjižničnih i informacijskih usluga “jer pomažu pojedincima da pristupe informacijama potrebnim za oblikovanje vlastitog identiteta, te formiranje i

¹² Dostupno u prijevodu na srpski jezik: http://paketpomoci-ocd.bos.rs/uploads/library/1400153089_seopristupuzvanicnimdoklat.pdf.

¹³ Dostupno na: <https://www.article19.org/data/files/pdfs/standards/righttoknow.pdf>.

potvrdu vlastitih stavova kako bi postali dobro informirani građani koji mogu poduzimati aktivnu ulogu u društvu” (Crnogorac 2016, 47; usp. Wade 2015). Što to ustvari znači za knjižnice i njene korisnike u današnjem svijetu punom informacija? Prema Ninkov (1998, 12) informacije imaju veliku snagu i osnova su svakog odlučivanja, pogotovo demokratskog, a knjižnice su prema suvremenim shvaćanjima knjižničarske djelatnosti pravi most k informacijama, tako da je pitanje slobodnog pristupa informacijama u devedesetim godinama prošlog stoljeća podstakla pojava elektronskih mreža koje omogućavaju lakše i brže širenje informacija. Zbog toga se slobodom u pristupu informacijama bave i međunarodne knjižničarske asocijacije i udruženja. S tim u vezi, autorica A. Horvat (2002) naglašava da je međunarodna knjižničarska zajednica prihvatila niz dokumenata u kojima se ističe da je zapravo “osnovna odgovornost knjižničarske profesije brinuti se za osiguranje slobodnog pristupa informacijama za sve svoje korisnike”, kao i to da je “knjižničarska struka odgovorna za pružanje i osiguravanje protoka informacija u društvu”.

Slobodan pristup informacijama kao jedna od mnogobrojnih zadaća knjižničara, nastavlja Horvat, značila bi da knjižničar “mora svojim korisnicima osigurati informacije koje su im potrebne da bi o nekoj temi mogli govoriti i mora se založiti u sprečavanju svakog pokušaja ometanja prijenosa informacija do korisnika”.¹⁴

Odbor za kulturu Vijeća Europe i EBLIDA (*European Bureau of Library Information and Documentation Associations* – Europski ured knjižničarskih, informacijskih i dokumentacijskih usluga) u *Preporukama za knjižnično zakonodavstvo i politiku u Europi*¹⁵ u dijelu preporuka posvećenom slobodi izražavanja i slobodnom pristupu informacijama kaže da su knjižnice stvorene za dobrobit zajednica korisnika kako bi se podupirala njihova prava pristupa informacijama i idejama. Samim tim usluge knjižnica trebale bi biti omogućene svim građanima (bez obzira na rasu, nacionalnost, religiju, kulturu, političku pripadnost, starost, fizičku ili mentalnu slabost, spol ili seksualnu orijentaciju).

Knjižnice bi trebale obezbijediti najviši nivo i kvalitetu intelektualnog i fizičkog pristupa svojim materijalima i izvorima, a usluge bi trebale biti na prikladnom mjestu, dostupne svima. Također je jako važno da knjižnice koriste sve potencijale Interneta u pristupu informacijama do kojih korisnici ne

mogu doći na drugi način. Važno je da omogućuje javni pristup izvorima informacija za korisnike uz podršku i poduku.

U tekstu *Slobodan pristup informacijama* A. Horvat piše da nastojanje IFLA-e (*International Federation of Library Associations and Institutions* – Međunarodni savez knjižničarskih društava i ustanova) da proširi ideju o slobodnom pristupu informacijama i odgovornosti knjižničara prema korisnicima seže u 1989. godinu kada je 55. generalna skupština IFLA-e, održana u Parizu, izrazila svoju privrženost čl. 19. *Opće deklaracije o ljudskim pravima* iz 1948. Daljnji “razgovor” na ovu temu nastavljen je na 61. generalnoj skupštini u Istanbulu 1995. godine. Nakon ove skupštine, tadašnji predsjednik IFLA-e Robert Wedgeworth službeno je imenovao 32 predstavnika iz knjižničarskih društava širom svijeta i osnovao komisiju pod akonimom CAIFE (*Committee on Access to Information and Freedom of Expression*). Članovi su trebali do skupštine koja se planirala održati u Kopenhagenu 1997. izraditi nacrt teksta o slobodnom pristupu informacijama. Izvještaj se sastojao od pet dijelova, a u uvodu je jasno rečeno da “IFLA želi oblikovati politiku prema slobodnom pristupu informacijama jer je kršenje prava na slobodu izražavanja u svijetu bilo sve učestalije, a slobodan protok informacija ograničen pa su ograničene i mogućnosti knjižničara da služe potrebama i interesima korisnika”.¹⁶ U izvještaju se također navodi da knjižnice moraju biti otvorene za sve, bez obzira na rasu, porijeklo, spol, godine, vjeroispovijest, ekonomski status i sl., da moraju biti odgovarajuće financirane te da moraju poštovati privatnost korisnika i povjerljivost informacija. Preporučeno je i da se imenuje stalna Komisija, što se i dešava 1998. kada se imenuje komisija od 22 člana nazvana FAIFE (*Freedom of Access to Information and Freedom of Expression* – Komitet za slobodan pristup informacijama i slobodu izražavanja). Na generalnoj skupštini IFLA-e u Amsterdamu 1998. odlučeno je da bi FAIFE trebao da “prati zbivanja u knjižnicama, prikuplja i rasparčava prikaze stanja u intelektualnim slobodama u pojedinim zemljama, izgradi mrežu izvjestilaca iz pojedinih zemalja te uspostavi suradnju sa srodnim međunarodnim organizacijama”.¹⁷

Europski parlament također prepoznaje važnost knjižnične politike u modernom društvu, pa u oktobru 1998. godine usvaja vlastitu inicijativu u obliku izvještaja pod nazivom “Uloga knjižnica u modernom društvu” (*The Role of Libraries in Modern Societies*, v. Ryyänen 1999) što predstavlja prvi dokument koji se tiče knjižnične politike (engl.

¹⁴ Dostupno na: http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/jit_u_%20knjiz.htm.

¹⁵ Tekst Preporuka usvojio je Odbor za kulturu Vijeća Europe u listopadu 1999., a Vijeće za kulturnu suradnju odobrilo ga je u siječnju 2000. godine. Dostupno na: <http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/preporuke.pdf>.

¹⁶ Citirano prema: Horvat (http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/horvat_slobodan.pdf).

¹⁷ Ibidem.

library policy) u EU. U izvješčaju se naglašava da svi građani moraju biti u mogućnosti da traže, nađu i koriste informacije. Društvo bi trebalo da podupire razvoj tako što će ponuditi pristup znanju i kulturnom blagu, dok knjižnice moraju uzeti udjela u nacionalnim i informacijskim društvenim strategijama EU, trebaju biti opremljene modernom opremom, a posebno je važno da imaju internet konekciju.

IFLA u svojoj izjavi *Knjižnice i intelektualna sloboda*¹⁸ (1999) također jednako potvrđuje da je slobodan pristup informacijama temeljno ljudsko pravo pa kaže da svi ljudi “imaju temeljno pravo pristupa svim oblicima znanja, stvaralačkog mišljenja i intelektualne aktivnosti, kao i javnog izražavanja svojih pogleda”. Sloboda mišljenja i sloboda izražavanja preduvjet su za slobodan pristup informacijama jer su pravo na znanje i sloboda izražavanja dva oblika istoga načela s obzirom na to da pravo na znanje zahtijeva slobodu mišljenja i savjesti. IFLA poziva knjižnice i knjižnično osoblje da se drže načela intelektualne slobode, neometanog pristupa informacijama, slobode izražavanja, te da knjižnice trebaju pružati nepristran i otvoren pristup svakovrsnim informacijama, dok korisnici knjižnica imaju pravo na privatnost i anonimnost.

*Manifestom za narodne knjižnice*¹⁹ (1994) knjižnica se definira kao “mjesno informacijsko središte koje svojim korisnicima omogućuje neposredan pristup svim vrstama znanja i informacija”. Među ključnim zadacima narodnih knjižnica ističe se upravo “osiguranje pristupa građana svim vrstama obavijesti o svojoj zajednici; pružanje primjerenih obavijesnih službi mjesnim poduzećima, udrugama i interesnim skupinama”.

Pristup internetu, kao globalnoj mreži koja omogućuje jednak pristup informacijama, kako se definira u IFLA-inom *Manifestu o internetu*²⁰ (2002), mora se omogućiti svim građanima korisnicima. Kao bit knjižničnih usluga i temelj demokracije ističe se pravo svakog pojedinca na zadržavanje i izražavanje vlastitog mišljenja, na traženje i dobivanje informacija. “Slobodan pristup informacijama, neovisno o medijima i državnim granicama, središnja je zadaća knjižničara i informacijskih stručnjaka.” Knjižnice i informacijske službe trebaju podupirati pravo korisnika da traže informacije po vlastitom

izboru; trebaju poštivati privatnost svojih korisnika te povjerljivost izvora kojima se služe; ali su i dužne olakšati i promicati javnost pristupa kvalitetnim informacijama i komunikaciji.

Godišnja konferencija IFLA-e za 2002. godinu održana je u Glasgou na 68. godišnjicu osnivanja ove knjižnične asocijacije. Tada je i objavljena *Deklaracija o knjižnicama, informacijskim servisima i intelektualnoj slobodi (The Glasgow Declaration on Libraries, Information Services and Intellectual Freedom)*²¹ u kojoj se potvrđuju ključni stavovi IFLA-e koji su prije svega pravo na pristup informacijama, potom promoviranje intelektualne slobode, posebno naglašavajući to da su knjižnice ustanove koje štite, promoviraju i brane pravo intelektualnih sloboda, te da obezbjeđuju pristup informacijama na ravnopravan način, a svakom korisniku garantiraju pravo na privatnost.

IFLA-in Manifest o transparentnosti, dobrom upravljanju i slobodi od korupcije (Crnogorac 2016, 19)²² (*IFLA Manifesto on Transparency, Good Governance and Freedom from Corruption*) naglašava da je knjižnica kao ustanova posvećena omogućavanju pristupa informacijama od većeg društvenog značaja, koje bi trebale biti dostupne svim članovima nekog društva, a 2005. u egipatskoj Aleksandriji, donosi Manifest o knjižnicama i informacijskom društvu na djelu (*Alexandria Manifesto on Libraries, the Information Society in Action*), kojim se potiče sloboda izražavanja i podržava neograničeni pristup informacijama.

Jedan od najnovijih dokumenata usvojila je IFLA na kongresu u Lyonu 2014. pod nazivom *Lyon Declaration on Access to Information and Development*, a donesena je “u cilju poboljšanja pristupa informacijama i znanju u društvu” (Crnogorac 2016, 20).²³

Knjižnična djelatnost i pravo na privatnost

Knjižnična (ali i arhivska, muzejska i informacijska) djelatnost u zakonima se definira kao “javna služba” i uglavnom se financira iz javnih sredstava, te je time njena uloga usklađena s ‘načelom javnosti’. No, ne smijemo zaboraviti da je u organizaciji i razmjeni znanja sveprisutno i ‘načelo privatnosti’.

¹⁸ Izjavu je odobrio Izvršni odbor IFLA-e 25. ožujka 1999. Dostupno na: <http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/kiiis.htm>. Vidi i: <http://www.ifla.org/publications/iflastatement-on-libraries-and-intellectual-freedom>.

¹⁹ Tekst Manifesta pripremio je UNESCO u suradnji s IFLA-om i službeno je odobren u studenome 1994. Dostupno na: http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/UNESCOv_manifest_za_narodne_knjiznice.htm.

²⁰ Manifest je odobrio Upravni odbor IFLA-e 27. ožujka 2002. u Haagu, a objavila ga je IFLA 1. svibnja 2002. Dostupno na: <https://www.ifla.org/files/assets/faife/publications/policy-documents/internet-manifesto-hr.pdf>.

²¹ *The Glasgow Declaration on Libraries, Information Services and Intellectual Freedom*. Dostupno na: <https://www.ifla.org/publications/the-glasgow-declaration-on-libraries-information-services-and-intellectual-freedom>.

²² Usp. *IFLA Manifesto on Transparency, Good Governance and Freedom from Corruption*. Dostupno na: <https://www.ifla.org/files/assets/faife/publications/policy-documents/transparency-manifesto-en.pdf>.

²³ Usp. *Lyon Declaration on Access to Information and Development*. Dostupno na: <https://www.lyondeclaration.org/>.

Kako kaže Horvat (2002): “informatijske politike razvijenih zemalja danas ipak moraju udovoljiti dvama kriterijumima, tj. u organizaciji i razmjeni znanja moraju slijediti načelo javnosti, ali moraju poštovati i načelo zaštite privatnosti. Ta dva načela nisu uvijek usuglašena već mogu biti i međusobno suprotstavljena. Razvijene zemlje Europe nastoje poštovati oba načela.” S tim u vezi, iako nam to nije glavna tema rada, u nastavku ćemo kratko spomenuti i osnovne značajke zaštite osobnih podataka jer i privatnost “je jedno od osnovnih svojstava čovekove lične slobode” (Injac 2008, 35), a danas se često postavlja upravo pitanje “kakva privatnost postoji u informacionom smislu”? Autor Gorman navodi sljedeće: “Naša informaciona privatnost daje nam pravo da kontroliramo osobne informacije, da svoja pretraživanja, korištenje informacija i zapisanog znanja zadržimo samo za sebe i da nas u tom korištenju nitko ne nadgleda” (Crnogorac 2016; usp. Gorman 2007).

B. Schneier također postavlja važno pitanje, a to je kako poštovati pravo na privatnost pojedinca, a istovremeno omogućiti slobodan protok podataka koji su potrebni za napredak društva? Europska unija je stoga usvojila i niz dokumenata posvećenih upravo zaštiti osobnih podataka koja je važna radi očuvanja vlastite privatnosti, a koja je opet “neophodna za slobodu, neovisnost i ljudsko dostojanstvo... nešto što se treba očuvati i štiti kako bi uistinu bili sigurni” (Schneier 2015, 273).

Zaštita čovjekove privatnosti nije moguća bez povjerljivosti osobnih podataka o pojedincu i da bismo zaštitili slobodu i privatnost korisnika u knjižnicama, moramo da vodimo računa i o povjerljivosti zapisa o korisnicima, kao i o povjerljivosti npr. korištenja knjižničnih zapisa. Korisnik ima pravo na privatnost, ali koliko će ta privatnost uistinu biti zaštićena i poštovana ovisi i o profesionalnoj etici knjižničara. S tim u vezi, jako je važno da su s pravima o zaštiti osobnih podataka upoznati ne samo knjižničari nego i korisnici, mediji i ostali tražitelji ili prenositelji informacija (Injac, 2008).

Prvi nacionalni zakonski propisi o zaštiti osobnih podataka donijeti su 70-ih godina 20. stoljeća prvo u njemačkoj državi Hessen (1970.), zatim Švedskoj (1973.), SAD (1974.), Francuskoj (1978.) i Danskoj (1980.). Tada je, kako tvrdi A. Horvat, uvođenje nove informacione tehnologije omogućilo ne samo učinkovitije i brže prikupljanje i prijenos podataka već i objedinjavanje različitih vrsta osobnih podataka.

S tim u vezi *Konvencija za zaštitu pojedinaca pri automatskoj obradi osobnih podataka*²⁴ ili Konvencija 108, koju su potpisale članice Savjeta Europe 1981.,

kao međunarodni obvezujući pravni akt koji se bavi isključivo zaštitom podataka, propisuje kakvi su to osobni podaci koji se automatski obrađuju; naglašava da je važno da budu obrađeni i pohranjeni u skladu sa zakonom, redovno ažurirani i sačuvani u primjerenom obliku te zaštićeni od zlouporaba. Ovom Konvencijom razvijene europske zemlje omogućavaju poštovanje načela privatnosti u odnosu na zadaću knjižnica kao odgovornih za slobodan pristup informacijama te kao službi koje su namijenjene javnosti.

Od ostalih dokumenata između ostalih spomenut ćemo još i Smjernice OECD (*Organization for Economic Cooperation and Development – Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj*) o zaštiti privatnosti i međunarodnom prijenosu osobnih podataka iz 1981. te Direktivu br. 95/46/ EU o zaštiti pojedinaca s obzirom na obradu podataka s kojom se moraju uskladiti zakoni pojedinih država članica EU. Razlog nastanka ovih dokumenata bila je spoznaja “da masovna obrada osobnih podataka predstavlja objektivnu opasnost za sigurnost informacijske privatnosti pojedinca”. *Opću uredbu o zaštiti osobnih podataka*²⁵ donio je Europski parlament i Vijeće EU 2016. u Bruxellesu, a primjenjuje se od 2018. u svim njenim članicama.

Već smo govorili o odgovornosti knjižničara vezano uz slobodan pristup informacijama, pa se čini praturječnim govoriti i o tajnosti podataka. Međutim, uvidom u međunarodne dokumente o knjižnicama postoje određena ograničenja spomenuta već u IFLA-inoj izjavi *Knjižnice i intelektualna sloboda*, u kojoj se kaže da korisnici knjižnica imaju pravo na privatnost i anonimnost, a knjižničari i ostalo osoblje knjižnica ne smiju otkriti identitet korisnika ili korištene građe trećoj osobi. Također, ponovimo i to da je Sekcija IFLA-e za slobodan pristup informacijama i slobodu izražavanja objavila 2002. i zvanični dokument pod nazivom *Deklaracija o knjižnicama, informacionim servisima i intelektualnoj slobodi* u kojem kaže da knjižnice i informacioni servisi moraju da garantiraju svakom korisniku tajnost i poštovanje privatnog života, bilo da se radi o informacijama koje korisnik traži ili dobiva, o dokumentima koje koristi, pozajmljuje, nabavlja ili ih predaje.

Ističemo i to da A. Horvat jasno naglašava da su osobni podaci izuzeti od obveze davanja na uvid javnosti i stoga mogućem zahtjevu za podacima o zaposlenicima ili korisnicima knjižnice ne može biti udovoljeno. Osobni podaci koje su korisnici obvezni dati prilikom upisa također ostaju nedostupni javnosti, kao i podaci o statusu posudbe članova knjižnice.

Zaključujemo, poput M. Gormana (2000, 151), da je tajnost podataka o korisnicima i o korištenju

²⁴ *Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data*. Dostupno na: <https://rm.coe.int/1680078b37>.

²⁵ *General Data Protection Regulation – GDPR*. Dostupno na: <https://azop.hr/images/dokumenti/626/opca-uredba.pdf>.

građe i informacija važna iz praktičnih i moralnih razloga, s obzirom na to da je u današnje vrijeme zbog jednostavnijeg pristupa informacijama, kao i postojanja elektronskih baza podataka, privatnost ugroženija nego ikad prije.

Umjesto zaključka

Jasno je da dobro informirani građani grade moderno demokratsko društvo koje može da se razvija i raste. Pravo na informaciju, kao jedno od temeljnih ljudskih prava, garantirano je međunarodnim dokumentima i državnim zakonima. Knjižnice kao “javne službe” također potpomažu demokratski razvoj društva tako što potiču i podržavaju intelektualne slobode i pravo na slobodan pristup informacijama, ali i sprječavaju svaki pokušaj ometanja prijenosa informacija. Dokumenti međunarodnih knjižničarskih udruženja otvoreno i jasno daju na važnosti na-

čelu slobode pristupa informacijama i kao osnovni zadatak knjižničarske profesije naglašavaju pravo na slobodan pristup informacijama svim svojim korisnicima, bez diskriminacije po bilo kojem osnovu. Knjižnice na taj način slijede načelo javnosti. Međutim, kao dio informacijske politike razvijenih zemalja, knjižnice moraju poštovati i načelo zaštite privatnosti svojih korisnika koja je neophodna za njihovu slobodu i neovisnost.

Na kraju, još jednom ćemo ponoviti da “ako ljudi nemaju pristup informacijama, onda sloboda nema nikakve svrhe. Pristup informacijama je osnova demokratskog načina življenja. Prema tome, tendenciju uskraćivanja informacija od ljudi treba, što je više moguće, ograničiti.”²⁶

²⁶ Izjava Abida Hussaina, nekadašnjeg višeg službenika UN-a.

Literatura i izvori

- *American Convention on Human Rights “Pact of San Jose Costa Rica” (B-32)*. https://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.pdf. Datum pristupa: 30. 9. 2019.
- *Arhuška konvencija*. <https://aarhus.osce.org/sr/node/12>. Datum pristupa: 30. 9. 2019.
- ARTICLE 19. 1999. *The Public’s Right To Know: Principles on Freedom of Information Legislation*. <https://www.article19.org/data/files/pdfs/standards/righttoknow.pdf>. Datum pristupa: 14. 10. 2019.
- Council of Europe. 1981. *Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data*. <https://rm.coe.int/1680078b37>. Datum pristupa: 28. 9. 2019.
- Crnogorac, Vesna. 2016. “Narodne knjižnice kao zastupnici prava građana na slobodan pristup informacijama” Doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu. http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/8208/1/DOKTORSKI_RAD_Vesna_Crnogorac_2016_Filozofski_fakultet_Zagre.PDF. Datum pristupa: 1. 10. 2019.
- Džihana, Amer. 2006. *Monitoring demokratskog razvoja u Bosni i Hercegovini: indeks otvorenosti javnih institucija, organizacija i agencija*. Sarajevo: Mediacentar.
- *Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda: pročišćeni tekst*. [https://www.zakon.hr/z/364/\(Europska\)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda](https://www.zakon.hr/z/364/(Europska)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda). Datum pristupa: 8. 10. 2019.
- Gorman, Michael. 2000. *Our enduring values: librarianship in the 21st century*. Chicago – London: ALA.
- Gorman, Michael. 2007. *Naše neprolazne vrednosti*. Beograd: Filološki fakultet.
- Horvat, Aleksandra. “Slobodan pristup informacijama” http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/horvat_slobodan.pdf. Datum pristupa: 15. 10. 2019.
- Horvat, Aleksandra. 2002. “Javno i tajno u knjižničarskoj struci” U 5. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture: zbornik radova, uredile Mirna Willer i Tinka Katić, 8–15. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo. http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/jit_u_%20knjiz.pdf. Datum pristupa: 15. 10. 2019.
- IFLA. *Manifest o internetu*. <https://www.ifla.org/files/assets/faife/publications/policy-documents/internet-manifesto-hr.pdf>. Datum pristupa: 3. 10. 2019.
- IFLA/FAIFE. *Knjižnice i intelektualna sloboda*. Hrvatsko knjižničarsko društvo. <http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/kiis.htm>. Datum pristupa: 3. 10. 2019.
- IFLA. *The Glasgow Declaration on Libraries, Information Services and Intellectual Freedom*. <https://www.ifla.org/publications/the-glasgow-declaration-on-libraries-information-services-and-intellectual-freedom>. Datum pristupa: 14. 10. 2019.
- Injac, Vesna. 2008. “Privatnost u virtuelnom okruženju” *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 1: 35–50. https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=2589. Datum pristupa: 5. 10. 2019.
- *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*. Prevela Vedrana Spajić-Vrkaš. https://pravosudje.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Pravo%20na%20pristup%20informacijama/Zakoni%20i%20ostali%20propisi/UN%20konvencije/Međunarodni_pakt_o_gradjanskim_i_politickim_pravima_HR.pdf. Datum pristupa: 29. 10. 2019.

- Ninkov, Jasmina. 2008. "Intelektualne slobode i javne biblioteke" *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 1: 11–17. https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=2587. Datum pristupa: 15. 10. 2019.
- *Opća deklaracija o ljudskim pravima*. http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/opca_deklaracija.pdf. Datum pristupa: 30. 9. 2019.
- "Preporuke za knjižnično zakonodavstvo i politiku u Europi". 2000. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 43(3): 161–162. <http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/preporuke.pdf>. Datum pristupa: 14. 10. 2019.
- Ryyänen, Mirja. 1999. "The role of libraries in modern societies" 7th Catalan Congress on Documentation, 5th November. <http://www.cobdc.org/jornades/7JCD/ryynanen.pdf>. Datum pristupa: 29. 9. 2019.
- Schneier, Bruce. 2015. *Data and Goliath*. New York – London: W. W. Norton & Company.
- UNESCO/IFLA. 1994. *Manifest za narodne knjižnice*. Prevela A. Horvat. http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/UNESCOv_manifest_za_narodne_knjiznice.htm. Datum pristupa: 28. 9. 2019.
- Tropina Godec, Željka. 2009. "Informiranost građana i slobodan pristup informacijama javnog sektora" *Hrvatska i komparativna javna uprava* 9(2): 323–340.
- Wade, Martyn. 2015. *Privacy and Libraries*. <http://library.ifla.org/1264/1/113-wade-en.pdf>.

THE RIGHT TO FREE ACCESS TO INFORMATION IN LIBRARIES WITHIN THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL DOCUMENTS: BETWEEN THE PUBLIC AND PRIVACY

Abstract

The right to free access to information is a fundamental human and democratic right of citizens guaranteed by international documents and laws of individual countries. In this way, citizens are given the opportunity to gain insight into data and documents held by public authorities and state bodies and to be informed of all important issues in society. Libraries, as "public institutions", are also involved in building and strengthening a democratic society by providing free and equal access to information and ideas to their users, which is one of the basic tasks of librarians and information professionals. Library associations, primarily IFLA, in a series of documents also point to the importance of a free and equal right to access information. However, library activity in modern society, as part of the information policy of developed countries, must follow two principles: the principle of publicity and the principle of protection of privacy, i.e. it must respect the privacy of users and at the same time allow the free flow of data. In this sense, the paper gives a brief overview of the most important international human rights documents guaranteeing the right to freedom of expression and free access to information, as well as international documents mainly from library associations, which in their texts indicate the importance of free and equal access to information for all users. Finally, the paper briefly addresses the importance of protecting the right to privacy in libraries as an inseparable part of library activity in modern society.

Keywords: freedom of expression, right to free access to information, international documents, libraries, the principle of publicity, protection of privacy